

Sybille Reventlows selskabelighed på Brahetrolleborg, 1780-1790

Af ph.d.-stipendiat Kristine Dyrmann, Dansk Center for Herregårdsforskning

Klokken tre om morgenen den 1. juni 1780 noterede Sybille Reventlow i sin skrivekalender, at hun ankom til Fyn med båden fra Sjælland, hvor hun havde tilbragt vinteren og foråret i familien Reventlows bypalæ i København. Turen over Storebælt havde varet otte timer, og nu var Sybille glad for at være tilbage på *Trolleborg*, som hun kaldte herregården på Sydfyn i sine noter. Som afslutning på sæsonen i København beregnede hun gevinsten ved vinterens kortspil med hovedstadens *beau monde* (fornemme selskab): 23 rigsdaler og to skilling.¹ At Sybille vendte hjem til *Brahetrolleborg* betød imidlertid ikke, at hendes deltagelse i elitens selskabelighed var ovre.

Denne artikel omhandler Sybille Reventlows dobbelte opgave på *Brahetrolleborg*; at være værtinde for herregårdens selskabelighed og samtidig tage sig af husholdningens praktiske side. Herregårdens frue var ansvarlig for husholdningens indkøb og ansatte og for indkvarteringen af gæster, og samtidig måtte Sybille Reventlow også repræsentere og vise herregården frem

for besøgende.² Sybille Reventlow skabte dermed både rammerne for og deltog i ægtemanden Ludvig Reventlows politiske projekt, som bestod i at bygge skoler på *Brahetrolleborg* og reformere det danske skolesystem.

Herregården og skolerne

Anna Sybille Schubart (1753-1828) giftede sig i 1778 med Johan Ludvig Reventlow (1751-1801), greve til *Brahetrolleborg*, og hun flyttede derfor ind på herregården på det sydlige Fyn samme år. Sybille var 25, Ludvig var 27, og efter en dannelsesrejse rundt i Europa, England og Norge med sin storebror havde Ludvig det foregående år overtaget styringen af *Brahetrolleborg*, én af familien Reventlows herregårde³.

Brahetrolleborg var oprindeligt et cistercienser-kloster, bygget i 1400-tallet, men efter Reformationen var Holme Kloster, som bygningen hed, blevet omdannet til først et kongeligt slot og senere en adelig herregård. Herregården havde været i familien Reventlows eje siden 1722. Ludvigs far og stedmor havde foretaget nogle renoveringsarbejder på bygningen i 1760'erne, men herregården var fortsat en fugtig fæstning, omgivet af en vold-

*Herregården Brahetrolleborg i dag.
Foto: danskeherregaarde.dk.*

grav, med en "smuldrende kirke". En besøgende på Sybilles og Ludvigs tid beskrev huset som "et ærværdigt hus med vindeltrapper, der fører op til salene" – det var ikke et moderne hus.⁴

Sybille og Ludvig var til gengæld et moderne ægtepar. Sammen med storebroren Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827) støttede Ludvig Reventlow i 1784 den kun 16-årige kronprins Frederik (1768-1839) i at tage magten i Statsrådet ved et ublodigt kup. De to Reventlow-brødre var nu landets magthavere, sammen med Sybille Reventlows svoger, søsteren Charlottes ægteemand, Ernst Schimmelmann (1747-1831), og en ældre politiker, udenrigsminister A.P. Bernstorff (1735-1797).⁵ Mens Charlotte Schimmelmann er kendt som en salonværtinde, der modtog kunstnere, videnskabsfolk og politikere i sit hjem i København, er Sybille Reventlows rolle som værtinde i repræsentationen af *Brahetrolleborgs* skole-reformer ikke tidligere belyst. Denne repræsentation måtte både organiseres og udføres, og vi skal derfor i denne artikel se nærmere på Sybille Reventlows rolle i *Brahetrolleborgs* selskabelighed.

Allerede i 1783 havde Ludvig Reventlow indviet den første af en række nye skoler på *Brahetrolleborg*, skolen i Gærup, og i 1786 kom Grønderup skole til. Undervisningen her skulle foregå efter de nyeste pædagogiske idéer fra især pædagogen Friedrich Eberhard Rochows (1734-1805) institut i Reckahn ved Hannover. Rochow havde i 1772 udgivet den første skolebog for bønderbørn, skrevet på tysk og med tekster om både landbrug og bibelhistorie. Hans pædagogiske tanker hang sammen med den pædagogik,

man underviste i på universitetet i Kiel, hvor kommende lærere lærte at bruge leg og billedbøger som en del af skoleundervisningen. *Brahetrolleborg* på Fyn fik derfor sin første uddannede lærer samme år – Christian Schmidt, som havde læst på universitetet i Kiel. I 1786 indledte Ernst Schimmelmann lignende reformer på skolerne på sin herregård, *Lindenberg* i det østlige Himmerland, og i 1790 fulgte Christian Ditlev Reventlow efter på sit gods *Christianssæde* på Lolland.⁶

Brahetrolleborg var med sin placering på Sydfyn et oplagt sted at præsentere reformerne. Rejsende på vej mod København fra både Jylland og hertugdømmerne i Slesvig og Holsten, eller vice versa, krydsede alle Fyn, og særligt i forhold til rejseruten fra de store byer Kiel og Altona i hertugdømmerne var *Brahetrolleborg* centralt placeret. Rejsende herfra sejlede nemlig typisk til Fåborg eller Svendborg, og dermed var det passende at stoppe på Sydfyn inden den videre færd. I mere end én forstand var *Brahetrolleborg* altså stedet, hvor europæiske – og først og fremmest tyske – idéer om pædagogik og skolepolitik blev bragt til Danmark. Samtidig bragte både placeringen og reformprojektet mange gæster med sig til herregården.

Husholdningens kvindelige overhoved

Skrivekalendere og breve fra Sybille Reventlows hånd er i dag bevaret i *Brahetrolleborgs* godsarkiv og i arkivet efter familien Reventlow. Brevene er bevaret fra 1785 til Sybille Reventlows død i 1828. De er skrevet på fransk til svigerinden Louise Stolberg (1746-1824), og omkring 300 siders breve er fra perioden,

Anna Sybille Reventlow (1753-1828) og Johan Ludvig Reventlow (1751-1801). Portrætter af Anton Graff, 1783. Privateje.

Kort fra Videnskabernes Selskab. Kortet viser Sydfyn og det nordlige Slesvig, 1783. Brahetrolleborg, der på kortet er markeret med en rød prik, ligger på det sydlige Fyn, centralt for sejlruterne fra Kiel til Fåborg. Kort: Historiske kort på nettet, hkpn.gst.dk. Markering på kortet: Kristine Dyrman.

vi her skal fokusere på, mens fem skrivekalendere fra arkivet er skrevet på dansk og fortæller om daglige gøremål i den første halvdel af 1780'erne – den sidste bevarede skrivekalender er fra 1787. Tilsammen vidner kildematerialet om, at det var en krævende opgave at styre herregårdens husholdning, børneflokk og tjenestefolk og samtidig være værtinde for den selskabelighed, som rollen som Ludvig Reventlows hustru indebærer. Skrivekalenderne indeholder en mængde optegnelser om visitter hos andre og om besøgende, der kom til *Brahetrolleborg*. Optegnelserne suppleres af Sybille Reventlows breve til svigerinden Louise Stolberg, som beskriver organiseringen af besøgene. Eksempelvis blev indkøb og forsendelser af både mad og tjenestefolk arrangeret gennem brevvekslingen med Louise Stolberg.⁸ "I min tilstand bekymrer jeg mig noget for besværet med at have huset fuld af gæster. Lad mig vide hvad jeres planer er", skrev Sybille Reventlow til Louise Stolberg i foråret 1786. Sybille var gravid igen og skulle nedkomme i november måned, netop som familien lod til at ville komme på besøg, og Sybille skrev flere gange til Louise for at være sikker på, hvor mange familiemedlemmer med børn og barnepiger, hun ville få behov for at indlogere på herregården.⁹

En anden bekymring var, hvordan Ludvig skulle klare sig, når hans kone ikke var hjemme – på trods af, at husholdningen nogle år forinden havde talt op mod 50 ansatte, heraf omkring 20 tjenestefolk med pligter i huset, risikerede Ludvig at få problemer, hvis der kom besøgende, mente Sybille.¹⁰ I forsommeren 1790, mens Sybille Reventlow var ved at planlægge en rejse til det fashionable tyske kursted *Bad Pyrmont*

med sin søster, skrev hun til Louise: "Måden hvorpå jeg forlader huset tynger mig også. Min kammerpige er min eneste fortrolige, hun får alle nøglerne, men når det kommer til madlavningen, er Ludvig dårligt stillet. Det gør ham ikke noget, når han er alene – noget mælk, nogle grøntsager, lidt kød, så er han tilfreds – men hvis nogen kommer for at besøge ham ved jeg ikke, hvem der skal lave mad til dem, for min nye pige er ude af stand til at gøre noget, og køkkendrenge, som min søster lige har hyret til mig, kan ikke begynde arbejdet, mens jeg er væk".¹¹

At have en ordentlig kok, værelser til gæsterne, kakkelovne til opvarmning og mad i spisekammeret var alt sammen dele af at modtage besøgende fra hele landet. Sybille Reventlows bekymringer om, hvordan husholdningen skulle fungere, når hun ikke var hjemme, og hendes besvær med at finde værelser og bestille mad til den besøgende familie viser, at *Brahetrolleborgs* husholdning var hendes domæne. Som husets frue var hun ansvarlig for at modtage gæster og for at ansætte tjenestefolk, der kunne tage sig af husholdning og madlavning. Året forinden var Sybille frustreret, da hun lige havde ansat en ny kokkepige til påske, og der allerede nu kom besøgende på herregården, inden kokkepigen havde nået at sætte sig ind i husets rutiner. Det var ikke nemt at styre en husholdning!¹²

Værtinde for herregårdens gæster

Sybilles og Ludvigs gæstfrihed på *Brahetrolleborg* lader ikke altid til at have været selvvalgt. I oktober 1790, efter hjemkomsten fra det førnævnte kurophold, følte Sybille Reventlow sig noget overvældet over antallet

Sybille Reventlow noterede sine daglige gøremål i en række skrivelkalendere. Dette gjaldt, både når hun modtog besøg og drog på visit hos andre, men også husholdningens gøremål er nedskrevet. Den 3. juli står der eksempelvis i skrivelkalenderen: "Spiste Lehn med 2 døtre hos os", mens Sybille og Ludvig den 10. juli spiste på Hviidkilde, en nærliggende herregård. Den 11. juli besøgte parret herregården Arreskov, og den 14. juli blev der lavet marmelade. På en anden skrivelkalenders omslag har Sybille Reventlow skrevet, hvilke nødder, bær og krydderier der syltes og købes til husholdningen. Rigsarkivet. Foto: Kristine Dyrmann.

af besøgende på *Brahertolleborg* – og der var ikke tale om besøgende familiemedlemmer: "Kære Louise, Jeg skriver dette til dig med 3 fremmede herrer og 6 børn i rummet, jeg fortæller dig dette fordi mit brev måske mærkes af det. Det står skrevet i skæbnens bog,

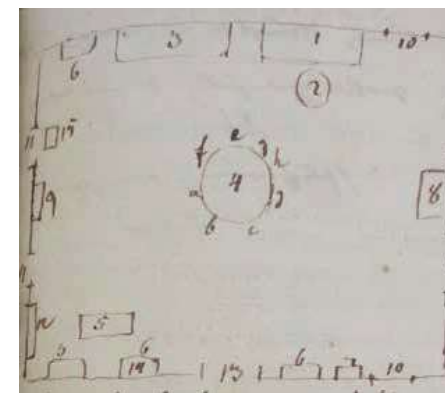
at vi aldrig skal være alene her. I forgårs tog Baggenses afsted, og i går ankom en ung Guldencrone [sic] fra Jylland, i dag en vis Otte, de ønsker begge at se, og udover dem har vi stadig Professor Abildgaard fra Køb: [København, sic]."

Sybille Reventlow kunne nu godt lide den unge Gylden-crone, som sandsynligvis kom fra *Vilhelmsborg* ved Aarhus. Hun skrev, at hun egentlig var lettet over at de alle var kommet på samme tid, "for Ludv. [Ludvig, sic] keder sig med altid at skulle vise rundt og det er en rolle, han ofte må spille". Sybille glædede sig over, at fru Baggesen, som netop var taget afsted, havde sat pris på maden, mens hun var på besøg.¹³

Ni dage senere var Sybille Reventlow nu ikke længere så glad for sine gæster. "Hr. Otte, som ikke tager afsted, begynder at kede mig, egentlig skammer jeg mig over det, for han er en god dreng, men han er så vel-etableret her, at jeg frygter, han ender med at blive hele vinteren".¹⁴ Det var ikke en mulighed at bede gæsten om at tage afsted, men at huse og skaffe mad til alle tærede også på husets frue.

Heldigvis tog hr. Otte afsted igen to uger senere. I stedet var en skoleinspektør fra *Lindemborg*, Sybille Reventlows søsters herregård, ankommet og havde overtaget hr. Ottes gæsteværelse. Skoleinspektøren var ledsaget af sin kone, og han kom sandsynligvis for at se Ludvig Reventlows skoler, inden parret skulle videre til København for at besøge deres herskab, Charlotte og Ernst Schimmelmann.

Det lader til, at mændene talte sammen i et rum, mens Sybille Reventlow og hendes mor, Inger havde til opgave at underholde de kvindelige gæster. Det var ikke altid nemt at finde noget at tale om, og Sybille Reventlow sukkede til Louise Stolberg over den besøgende skoleinspektørfrue fra *Lindemborg* i Nordjylland: "Denne kvinde er en stor Jyllænderinde, stor i enhver forstand, for hun skal nedkomme [snart]. Hun er fra

Sybilles tegning af selskabet ved bordet en aften i 1788, som var begyndt med en sejltur på *Nørresø* for at mindes den net-op afdøde teolog og skolepædagog C.A. Cramer. Efter sejlturen på søen, akkompagneret af et orkester i en medfølgende båd, samledes gæsterne i Sybilles "salle", stuen, hvor man spillede musik og diskuterede – blandt andet om vandtryk og vanding af marker. Rigsarkivet. Foto: Kristine Dyrmann.

Aalborg, så ikke engang *campagnarde* [landlig] nok til at tale med om husholdningen. Forestil dig, hvordan vore samtaler tørrer ud, vi er i en ørken, en kedsomhed, som jeg tror hun deler. Her til aften trak hun sig tilbage kort efter teen".¹⁵

At modtage og underholde gæster var en pligt. Sybille Reventlows identitet som leder af en herregårdshusholdning bliver tydelig, da hun nævner, at hun ikke ved, hvordan hun skal tale med skoleinspektørens hustru, som ikke er fra landet og ikke kan tale med om at styre en husholdning. Måske indeholder brevet kom-

mentar også en snert af ærgrelse over at skulle underholde en skoleholders kone, en person under Sybille Reventlows stand? Af hensyn til skolepolitikken var det nu nødvendigt, og som husets frue var det Sybilles pligt at være en god værtinde for sine gæster.¹⁶

Et kongeligt besøg og et skolereformprojekt

De mange besøgende, som kom for at se *Brahetrolleborg* i efteråret 1790, var tiltrukket af Ludvigs berømte skoler – dette var anledningen til, at skoleinspektøren fra *Lindenborg* tog ophold på *Brahetrolleborg* på vej til København. Han efterfulgte en række velestimerede besøgende, som kom til *Brahetrolleborg* i sommeren 1789. I foråret dette år var *Den Store Skolekommission* blevet etableret, og planen var, at alle landets skoler skulle gentænkes. Spørgsmålene i kommissionens arbejde var, hvilken undervisningsform, hvilke fag og hvor meget undervisning der skulle gøres obligatorisk.¹⁷

Den 30. juni 1789 ventede Sybille Reventlow et vigtigt besøg: "Det er svært, når ens planer afhænger af fyrster", skrev hun til Louise. Hun ville gerne rejse fra *Brahetrolleborg* til Sjælland for at besøge nogle venner, men udsigten til et besøg af hertugen af *Augustenborg*, den regerende kronprins Frederiks svoger, holdt hende hjemme.¹⁸

Endelig ankom deres højheder. Hertugen, den lokale amtmand Buchwald, kronprinsens privatsekretær, Johan Bülow, og hertugens kone – der samtidig var kronprinsens søster og kongens datter – prinsesse Louise Augusta (1771-1843). Ludvig foreslog en tur rundt på *Brahetrolleborgs* jord for at besøge skolerne, og Sybille tog med på turen for at holde prinsessen med selskab.

Prinsessen ønskede at køre i åben vogn, skrev Sybille – så de blev gennemvåde af regn på turen. "Først [besøgte vi] skolen i Grønserup [sic, Grønderup], hvor børn fra 3 skoler var forsamlede, og 3 skoleinspektører. Smith [sic] :/ din favorit, ikke min /: eksaminerede børnene".

Således begyndte Sybilles fortælling om det kongelige besøg. Grønderup var indviet som den anden af *Brahetrolleborgs* skoler, mens Christian Schmidt, som eksaminerede børnene, var skolens første uddannede lærer. Nu viste han og børnene deres kunnen for hertugen, som havde været meget imponeret, skrev Sybille. Herefter besøgte selskabet to bondefamilier, og de kongelige spiste frokost *à la Paysanne*, på bondemanér. Sybille Reventlow bemærkede tilfreds, at hertugen havde spist så meget flæsk og sødmælk, at han næsten ikke spiste noget til aftenens middag.¹⁹

Sybille var gravid igen, og hun var derfor alt for træt til at deltage i middagen om aftenen – men efter middagen var hun klædt om, og hun havde diskuteret skolebesøget med Bülow, kronprinsens privatsekretær, som var rejst til *Brahetrolleborg* sammen med hertugen af *Augustenborg* og prinsesse Louise Augusta. "Hofmanden mente aldrig, han havde oplevet et bondebarn tale sådan, det var en blid belønning for min Ludvig, først og fremmest på grund af den indflydelse, jeg håber dette får på hele landet", skrev Sybille efterfølgende. Amtmand Buchwald havde anbefalet hertugen at indføre Ludvigs skoleform over hele riget – "Jeg ler, mens jeg skriver dette til dig", sluttede Sybille sit brev. Besøget havde været en succes, mente hun, og senere på sommeren blev hertugens besøg fulgt op af et officielt besøg af landets reelle regent, selveste kronprins Frederik (den 6.).²⁰

Hertug Christian Frederik af Augustenborg (1765-1814) og hans hustru, kronprinsesse Louise Augusta (1771-1843), malet i moderigtig klædedragt omkring 1790. Hertugparret kastede med deres besøg i 1789 glans over Brahetrolleborg. Også på andre herregårde lagde man vægt på at fremvise den gode forbindelse til kongefamilien – hertugparrets portrætter, som er gengivet her, pryder således i dag væggene på Gammel Estrup. Parret er malet af Anton Graff, 1790. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseet.

Grønderup skole blev bygget i 1786. Hertugparret viste, med deres besøg her i sommeren 1789, interesse for Ludvig Reventlows reformer på Brahetrolleborg og herregårdens skoler. Grønderup skole er i dag en privat bolig. Foto: Mads Dyrmann.

Sybilles selskabelighed

Når Sybille Reventlow sammen med sin mand, Ludvig, trak sig tilbage fra Københavns selskabsliv for at tilbringe sommeren på herregården *Brahetrolleborg*, var det ikke ensbetydende med, at deres deltagelse i elitens selskabelighed var ovre. Sybilles skrivelser og breve giver et indblik i en travl hverdag med mange gæster på herregården. Det var Sybille Reventlows opgave at sørge for indlogering, madlavning og underholdning for de mange gæster, der kom forbi herregården, og dette i en sådan grad, at hun var bange for at forlade husholdningen i tilfælde af besøg.

Herregårdens gæstfrihed var ikke altid et valg, som det ses af Sybille Reventlows beklagelser over gæster, der blev boende alt for længe eller var kedelige at underholde. Prominente gæster, såsom hertugen af *Augustenborg* og hans kone, kronprinsens søster, var det på den anden side vigtigt at byde velkommen. På denne vis indtog Sybille Reventlow til fulde sin rolle som herregårdsfrue og værtinde, idet hendes kongelige gæster nød måltidet på deres rundvisning,

og idet de efter en god middag tilbage på herregården talte om at udvide hendes mands skoleprojekt til hele landet.

Sybille Reventlows søster Charlotte Schimmelmänn (1757-1816) er kendt som en salonværtinde, der underholdt diplomater og kunstnere i sit palæ i København, hvorimod Sybille Reventlow som regel er blevet nævnt som en "trofast Støtte" for sin ægtemand.²¹ Selvom Sybilles skrivelser og breve ikke indeholder mange detaljer om hendes samtaler med de besøgende, viser hendes historie, at denne støtte indbefatter en omfattende gæstfrihed, som måtte organiseres og udføres. Som Sybille Reventlow skrev til Louise Stolberg en dag i oktober 1790, mens huset var fyldt med gæster: "Jeg ved ikke, hvordan dagen går, jeg har meget lidt fritid, mine kære børn og detaljerne i denne meget store husholdning tager så meget tid – jeg beklager mig langt fra, for dette er min plads. Denne pligt er skøn, kunne jeg end være fri af den."²²

Noter:

- 1 144-45: Familien Reventlow på Altenhof, forsk. mindre arkiver: Anna Sybilla Reventlows skrivelser, 1780.
- 2 To kulturhistoriske værker udgivet inden for de senere år omtaler selskabeligheden på herregårdene: Jens-Henrik Koudal: *Grev Rabens dagbog*, Odense 2007, og Annette Hoff: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber*, Horsens 2009. Pointen her er dog, at herregårdens herskab om sommeren omgås med den lokale elite og med lokale i det hele taget, eksempelvis spiller Karen Rosenkrantz kort med forvalteren på Bidstrup. Forvalterne på *Brahetrolleborg*, Michaelsen og Frassing, nævnes kun få gange i Sybilles skrivelser, og endnu mindre i brevene. I engelsk forskning er adelskvinders og -mænds rolle i herregårdens selskabsliv udforsket i langt højere grad, end det er tilfældet i Danmark. Se eksempelvis Amanda Vickery: *The Gentleman's Daughter: Womens Lives in Georgian England*, Yale 1998, Ruth Larsen: *Dynastic Domesticity: The Role of Elite Women in the Yorkshire Country House*, (upubliceret ph.d.-afhandling), York 2003, Elaine Chalus: *Elite Women in English Political Life, c. 1754-1790*, Oxford 2005.
- 3 Aage Roussel (red.): *Danske Slotte og Herregårde*, bd. 8, Sydfyn, s. 184. Claus Bjørn, "Med C.D.F. Reventlow på "le grand tour" 1769-70", i: *Uddannelseshistorie*, 1991, s. 3-16.
- 4 Aage Roussel (red.): *Danske Slotte og Herregårde*, bd. 8, Sydfyn, s. 184. Maria Helleberg: *Et Herregårdsliv: Brahetrolleborg*, København 2003.
- 5 Ole Feldbæk, *Den lange fred*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 9, 2. udg. 2003, s. 234-242.
- 6 Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonne: "Reformforsøg", i: *Dansk Skolehistorie*, bd. 2, s. 68-89.
- 7 Se illustration i form af kort fra Historiske Kort på nettet – Videnskabernes Selskabs kort over Sydfyn og Slesvig, 1783.

- 8 26.28. Stolberg, Louise, født Reventlow, Breve vedr. Frederikke Louise Reventlow: Breve fra Sybilla Reventlow 1785-1830, bd. 2: 1785-1789 og bd. 3: 1789-1793. Herefter henvises til "Sybille Reventlow [dato]". Brevenes originalsprog er fransk, alle oversættelser er artikelforfatterens egne.
- 9 Sybille Reventlow, udateret brev (første side mangler), som ligger mellem to breve til Louise Stolberg, begge af 20. juni 1786.
- 10 Brahetrolleborg Sogn, Folketælling 1787: 53 personer står listet som "tjenestefolk" i folketællingen for herregården, manufaktur (det vil sige fabrik) og hospital ikke medregnet. De fleste af folkene havde deres gang i avlsgården som ladekarle, kuske og arbejdsfolk. Omkring 20 personer nævnes som "tjenestepiger", "kokkepiger" eller "huusjomfrue", hertil kommer bryggerpiger, mejeripiger og hollændere, det vil sige mejerister. De omkring 20 tjenestefolk var et meget normalt antal for adelsusholdninger i England og Frankrig såvel som Sverige og Finland. Se Johanna Ilmunnas, "Tjenestefolkets rolle i upprätthållandet av högadelns livsstil" i *Et standsmässigt liv*, Helsingfors/Stockholm 2012.
- 11 Sybille Reventlow den 11. maj 1790. Om Sybilles og Charlottes kurrejse, se: Kristine Dyrmann: "På kurophold i Bad Pyrmont: Charlotte Schimmelmännns møde med den europæiske elite", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 12*, Gammel Estrup 2017, s. 59-73
- 12 Sybille Reventlow den 25. april 1789.
- 13 Sybille Reventlow den 16. oktober 1790. Et uddrag af dette brev er desuden udgivet i: Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familie*, bd. 9 s. 67-69.
- 14 Sybille Reventlow den 25. oktober 1790.

- 15 Sybille Reventlow den 13. november 1790.
- 16 Netop på dette tidspunkt, i årene 1789-90, var reformkredsens politik desuden under pres. Se Ole Feldbæk og Vibeke Winge, *Dansk identitetshistorie*, bd. 2: "Der er et yndigt land" om "Tyskerfejden" i 1789, s. 9-110, og Claus Bjørn om "Den jyske proprietærfejde", i: *Historie 13*, 1979.
- 17 Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonne: "Pædagogiske idealer og delte meninger" i: *Da skolen tog form 1780-1850. Dansk Skolehistorie*, bd. 2. Aarhus 2013, s. 48-67.
- 18 Sybille Reventlow den 30. juni 1789. Et uddrag af dette brev er desuden udgivet i: Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds*, bd. 9, s. 57-59. København 1922. Om Brahetrolleborgs skoleundervisning, se blandt andre: Ingrid Markussen: "Brahatrolleborg som eksponent for det moderne: Indtryk fra Brahetrolleborgs skolekommissionsprotokol", i: *Uddannelseshistorie*, 2014, 48. Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie, og Joakim Larsen, Bidrag til den danske skoles historie, bd. 2, København 1984.
- 19 Sybille Reventlow den 30. juni 1789. "Le Princeymangeasibien du fleisch et du gros lait qu'il n'en dina pas".
- 20 Sybille Reventlow 30. juni 1789. "J'etois trop faible encore pr paroître mais je m'habillois un peu pendant leur diné et vint en Suite ..".
- 21 Om Charlotte Schimmelmans som salonværtinde, se Anne Scott Sørensen: *Nordisk Salonkultur*, Odense 1998, eksempelvis "Den nordiske kreds – en dansk-tysk aristokratisk salonkultur", s. 147-171. Citatet om Sybille som en loyal støtte for sin mand stammer fra Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds*, København 1922 bd. 9 forord.
- 22 Sybille Reventlow 9. oktober 1790.

Utrykt kildemateriale:

Rigsarkivet:

- 144-145: Familien Reventlow på Altenhof, forsk. mindre arkiver: Anna Sybilla Reventlows skrivekalendere m.m.
- 26.28: Stolberg, Louise, født Reventlow: Breve vedr. Frederikke Louise Reventlow: Breve fra Sybilla Reventlow 1785-1830. bd. 2 (1785-89) og bd. 3 (1790-93).

Digitaliseret materiale:

- Folketælling, Brahetrolleborg Sogn, Brahetrolleborg, 1787.
- Historiske kort på nettet, hkpn.gst.dk: Videnskabernes Selskabs kort over Sydfyn og det nordøstlige Slesvig, 1783. <https://hkpn.gst.dk/mapviewer.aspx?type=lkVidSelskab&id=17540>.

Litteratur:

- Bobé, Louis: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds*, bd. 9, København 1922.
- Bjørn, Claus: "Med C.D.F. Reventlow på "le grand tour" 1769-70", i: *Uddannelseshistorie*, København 1991.
- Bjørn, Claus: "Den jyske proprietærfejde. En studie over godsejerpolitik og bondeholdninger omkring 1790", i: *Historie 13*, 1-2, 1979.
- Chalus, Elaine: *Elite Women in English Political Life, c. 1754-1790*, Oxford 2005.
- Dyrmann, Kristine: "På kurophold i Bad Pyrmont: Charlotte Schimmelmans møde med den europæiske elite", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 12*, Gammel Estrup 2017.
- Engberg, Jens: *Magten og Kulturen: Dansk Kulturpolitik 1750-1900*, bd. 1, København 2005.
- Feldbæk, Ole og Vibeke Winge: "Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation", i: Feldbæk, Ole (red.): *Der er et yndigt land 1789-1848: Dansk Identitetshistorie* bd. 2, København 1991.

- Feldbæk, Ole: "Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og lærebøger", i: Feldbæk, Ole (red.): *Der er et yndigt land 1789-1848: Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, København 1991.
- Feldbæk, Ole: *Den lange fred*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 9, 2. udg. 2003.
- Helleberg, Maria: *Et herregårdsliv: Brahetrolleborg*, København 2003.
- Hoff, Anette: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber: Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, Horsens 2009.
- Ilmakunnas, Johanna: "Tjänstefolkets roll i upprätthållandet av högadelns livsstil" i: *Et standsmässigt liv*, Helsingfors/Stockholm 2012.
- Koudal, Jens-Henrik: *Grev Rabens Dagbog*, Odense 2007.
- Larsen, Christian, Nørr, Erik og Sonne, Pernille: "Reformforsøg" i: *Da skolen tog form 1780-1850. Dansk Skolehistorie*, bd. 2. Aarhus 2013.
- Larsen, Joakim: *Bidrag til den danske skoles historie*, bd. 2: 1784-1818, København 1984.
- Larsen, Ruth: *Dynastic Domesticity: The Role of Elite Women in the Yorkshire Country House, 1685-1858*, upubliceret ph.d.-afhandling, York 2003. Tilgængelig online, tilgået den 19. september 2017: <http://etheses.whiterose.ac.uk/9841/>
- Markussen, Ingrid: "Brahatrolleborg som eksponent for det moderne: Indtryk fra Brahetrolleborgs skolekommissionsprotokol", i: *Uddannelseshistorie 2014, 48. Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie*.
- Peitersen, Birger: "Ludvig Reventlow og almuen undervisning i 1780'erne", i: *Årbog for Dansk Skolehistorie 1973*.
- Roussel, Aage: *Danske Slotte og Herregårde* bd. 8, København 1963-68.
- Scott Sørensen, Anne: *Nordisk Salonkultur*, Odense 1998.
- Vickery, Amanda: *The Gentleman's Daughter: Women's Lives in Georgian England*, Yale 1998.